

Schaár Erzsébet: Utca

Janáky István
és Meditz László
építész

A SZOBORKOMPOZÍCIÓ FELÁLLÍTÁSA PÉCSETT

Eseménytörténet

1974. július 23.–augusztus 20. – a székesfehérvári István Király Múzeumban Schaár Erzsébet bemutatja Utca című kompozícióját.

1975 tavasza – Jean-Christophe Amman, a luzerni Kunstmuseum igazgatója a székesfehérvári kiállításról készült film és az Utca elemeinek megismerése után meghívja Schaár Erzsébetet.

1975. július 13.–szeptember 3. – Schaár Erzsébet önálló kiállítása a luzerni Kunstmuseumban az Utca adott tere komponált változatával.

1975. augusztus 29. – meghal Schaár Erzsébet, ráncörkítve a mű átmentésének és megőrzésének nagy felelősségét.

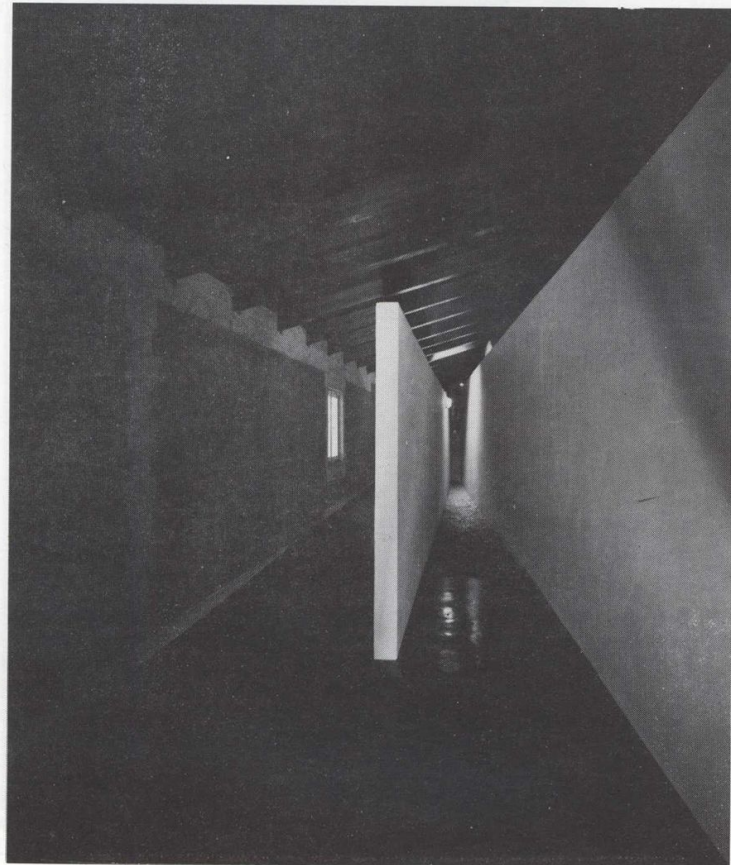
1975. szeptember 4–6. – Csernitzky Mária Luzernben a lebontás előtt felméri és lefotózza az Utcát.

1975. november – Vilt Tibor – Schaár Erzsébet férje, maga is szobrászművész – elkészíti az Utca elemeinek méretezett rajzdokumentációját.

1975 ősztől 1980 tavaszáig – a székesfehérvári István Király Múzeumban letétként őrzik az Utcát, de pénz hiányában megvenni nem tudják.

1976–1977. – felmerül a terv, hogy maradandó anyagból, poliészterből állítsák fel az Utcát Kecskeméten.

1978. február 21. – az örökös Wilt Pál és a hasznélvező Vilt Tibor nagyvonalú adományával, valamint Baranya megye és Pécs városa jelentős anyagi áldozatvállalásával az Utca luzerni változata állami tulajdonba, a Janus Pannonius Múzeum kezelésébe kerül. A felállítás helyét a szerződés 4. pontja rögzíti: „Az átvevők vállalják, hogy ... az átvett alkotást Pécs arra – az örökösrel és a hasznélvezővel egyetértésben – kijelölt közterén, a Káptalan u. 4. volt szabadtéri színpad mögötti területen felállítatják és bemutatják.”

1979–1980. – talajmechanikai és geodéziai felmérések, a mű anyagára vonatkozó tanakodások. (Azt a minden szempontot kielégítő anyagot kellett megtalálni, melynek kivitelezésére a Művelődési Minisztérium által kijelölt Képzőművészeti Kivitelező Vállalat is képes. Schaár Erzsébet korábbi kivitelezési tapasztalatai és a jövőre vonatkozó tervei szerint olyan matériát kellett találni, amely szürkén öregedő fehér, a hungarocell finomságait híven visszaadja, a hungarocell-gipsz figurákon az anyag kétféleségét érzékeltetni tudja, s alkalmas arra is, hogy a kóc, fém applikációkkal az eredeti plasztikák hű másolását lehetővé tegye. E minden feltételt kielégítő anyagnak a gipsz bizonyult.)

1981. december 3. – a Képzőművészeti Kivitelező Vállalat elkészíti az egyik elem gipsz anyagú próbadarabját.

1981. december 11. – a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága tervezési szerződést köt Janáky István és Meditz László építészekkel a szabad térben felállítandó mű védelmét szolgáló építmény megtervezésére.

1982. január 9. – műemléki szempontok miatt a mű felállítására új helyszínt jelölnek ki (az Uitz Múzeum felső kertjét).

1982. január – a szabadtéri elhelyezés miatt határozat születik arról, hogy szükséges a gipsz víztaasztítóvá tétele, hidrofobizálása.

1982. március – elkészül a Pécs, Káptalan u. 4. számú telken való felállítás engedélyezési és műszaki kiviteli terve.

1982. július 8. – a kiviteli tervek és a hidrofobizált gipsz mintadarab bemutatása az összes illetékes állami és szakmai szerv előtt. A felállítás helyével és módjával mindenki egyetért. A munkák elvégzésének tervezett határideje

1983 nyara, a művész születésének 75. évfordulója.

1983. – személycserék a múzeumban. Hárs Éva igazgatót Ujvári Jenő, Csernitzky Mária osztályvezetőt Romváry Ferenc váltja föl. A munkák elkezdésére nincs anyagi fedezet.

1983. július 26.–december 31. – a Magyar Nemzeti Galéria Schaár Erzsébet 75. születésnapja alkalmából bemutatja a luzerni Utcát. A kiállítás a végleges felállítás próbájaként meggyőzhette a kételkedőket arról, hogy a rendelkezésre álló dokumentumok alapján az Utca rekonstruálható.

1983. július 26. – a Stúdió '83 tv-műsor 12 perces anyagban foglalkozik a mű megrekedt sorsával.

1983. augusztus 13. – Vilt Tibor halála.

1983. szeptember – Antók Csaba főiskolai vizsgafilmjében foglalkozik az Utca történetével.

1984. március 26. – Romváry Ferenc kezdeményezésére muzeológiai és rendészeti okokra hivatkozva az összes illetékes állami és szakmai szervezet bevonásával határozat születik a felállítás helyének megváltoztatásáról és a mű zárt épületben történő elhelyezéséről, melynek megtervezésére meghívásos pályázatot írnak ki. Az új helyszín a Nemes Endre Múzeum kertjében álló gazdasági épület helye (Káptalan utca 5.).

1984. május 5. – Janáky István és Meditz László újabb megbízást kap a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatóságától, immár a zárt épület tervezésére.

1985. június 14. – elkészül az építési engedélyezési terv.

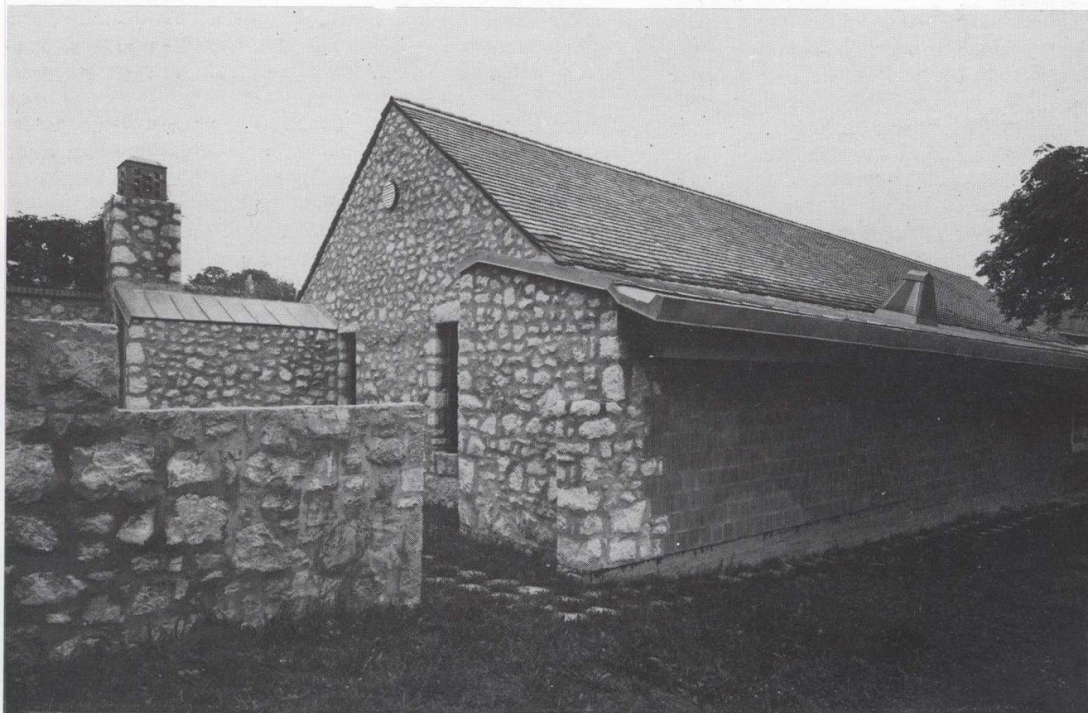
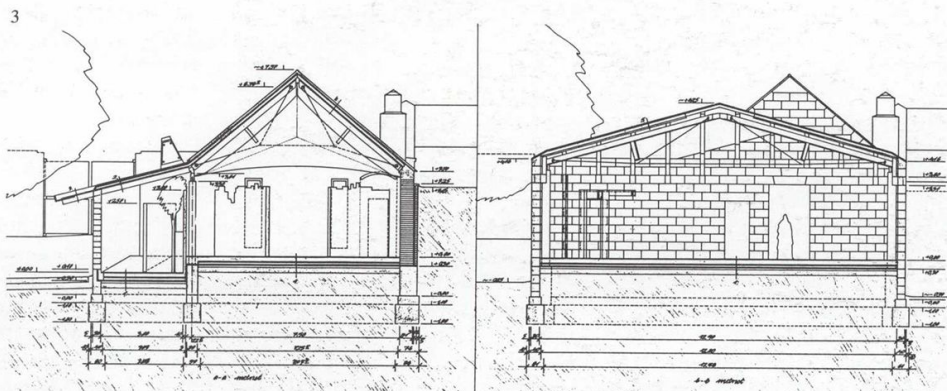
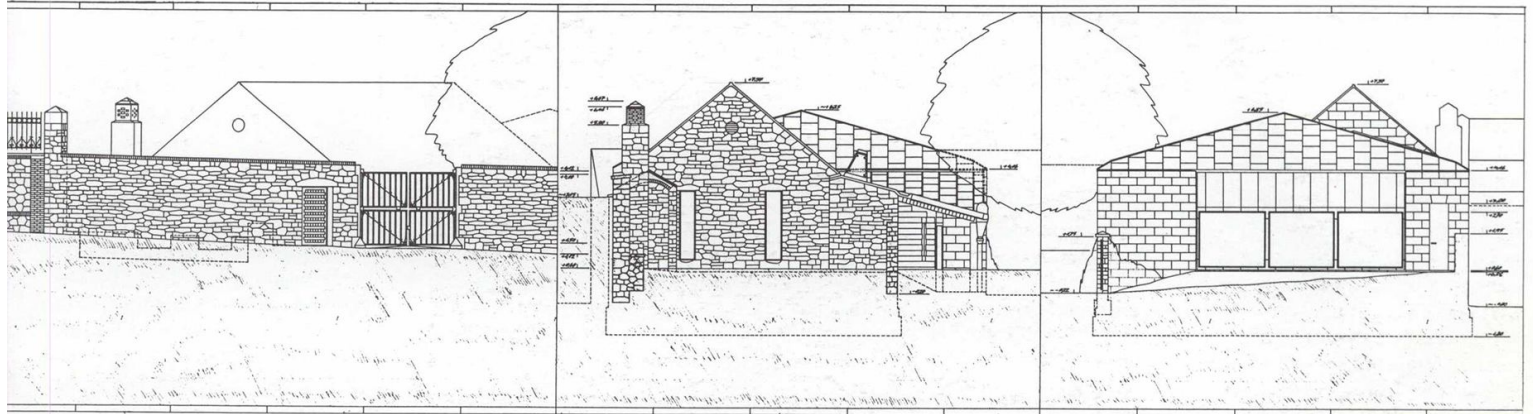
1985. októbere – a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága szerződést köt Csernitzky Máriával, akinek feladata művezetni az Utca elemeinek (350 db) öntési munkáit.

1985. december 17. – Pécs Város Tanácsa VB Műszaki Osztálya kiadja a Káptalan utca 5. sz. alatti telekre az építési engedélyt.

1986. január 24. – a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága szerződést köt Janáky István és

1. Schaár Erzsébet Utca c. szoborkompozíciójának felállítása Pécsen, Káptalan utca 5. Építész: Janáky István és Meditz László. Folyosórészlet. Lugosi Lugo László felvétele
 2-3. Utcai nézet, véghomlokzatok és keresztmetszetek
 4. Az épület külső képe. Lugosi Lugo László felvétele

1. Erzsébet Schaár: Utca ("Street") composition of statues, raising up in Pécs. Architects: István Janáky and László Meditz. Corridor detail. Photo by László Lugo Lugosi
 2-3. Street view, end elevations and cross sections
 4. Outside view of the building. Photo by László Lugosi

Meditz László építésszel a múzeumépület tervezői-művezetői feladatainak ellátására.

1990. január 17. – megtörténik az épület átadása.

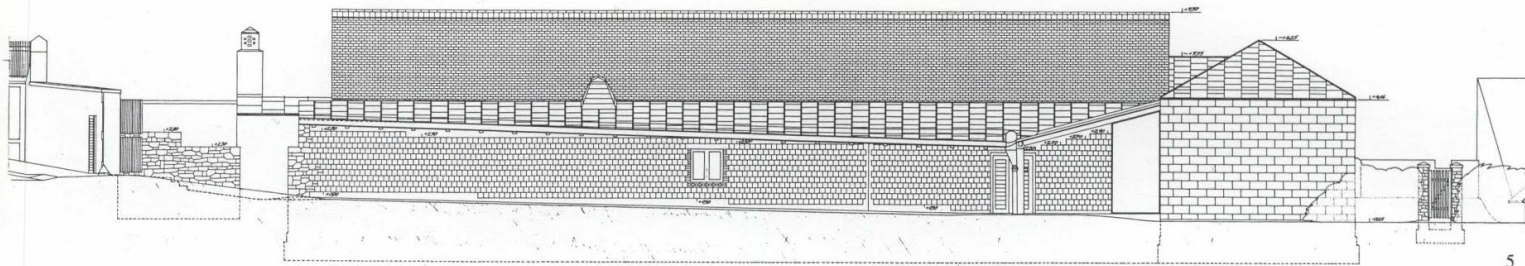
1990. január 20. – a tervezők levélben kéri az átadásakor rögzített hibák kijavítását. Eredménytelenül.

1990. december – elkezdődik az Utca építése, a kiöntött elemek összeállítása, a figurák felöltöztetése hajjal, kelmékkel.

1991. február 16. – megnyílik Schaár Erzsébet Utcája Pécsen. A megnyitón Németh Lajos egyetemi tanár és Kovács Péter, a székesfehérvári István Király Múzeum igazgatója emlékezett a művészre.

1991. március 11. – a tervezők levélben megismétlik 1990. január 20-i kérésüket, kiegészítve az épület belső berendezése során felmerült hibák korrigálására vonatkozó javaslatokkal. Eredménytelenül.

Csernitzky Mária

Schaár Erzsébet Utcája Pécssett

Az Utca a hetvenes évek közepének talán legjelentősebb szoborműve Magyarországon. Első változata húsz éve, 1974 nyarán készült Székesfehérvárott, a Csók István Képtárban. Másodjára röviddel a művész halála előtt, 1975-ben Luzernben került bemutatásra, újraalkotásra, harmadszor a Magyar Nemzeti Galériában a nyolcvanas évek elején, majd újra Székesfehérvárott, végül pedig Pécssett kapott végleges elhelyezést 1991-ben.

Műfaji meghatározása szerint szobor-environment, s mint ilyen, korábban teljesen ismeretlen műforma első hazai megjelenése. Environment, mint olyan, önmagában egy létező, ismert kifejezési eszköz volt már a '70-es években is, de amit ehhez Schaár hoztatott, az az volt, hogy egyébként önálló – szuverén műként is létező – szobrokat is a nagy mű részévé tett. Így az Utca egyszerre töltötte be az environment szerepét és Schaár korábbi szobrainak rafinált installációját is.

Az Utca minden egyes plasztikai formája, figurája, tere és építészeti eleme otthonos és idegen egyszerre. Otthonos, mert a humanum, szépség a végé értelmé, otthonos, mert benne vagyunk, rólunk szól, mindenféle teatralitás nélkül. Idegen abban az értelemben, hogy félelmetes, hideg, csendes és kristálytisztá világ – a semmiből a semmibe néző ablakokkal, az ürességbe nyíló ajtókkal, a köztük, mögöttük, bennük álló nem-emberekkel. De ezek a nem-emberek, félelmek, ajtók is nagyon evilági, 20. századi dolgok.

Ez a világ egyszerre egyéni, személyes és ugyanakkor egyetemes, maradandó és mulandó, végleges és változó, egyszeri és számtalan. Talán ezek az ellentétek igazolják a Schaár Erzsébet által létrehozott szobrászi világ sokrétűségét, komplikált egyszerűségét.

Azon nagyon kevés műalkotások egyike, amelynek megítélésében szinte teljes az egyetértés: ez a '70-es évek egyik legfontosabb szoborműve, mind Schaár egyéni pályafutása, mind pedig a magyar szobrászat szempontjából. Kifejezetten közvetlen hatása is könnyen felmérhető a '70-es, '80-as évek köztéri szobrászatára, igaz, hogy bizonyos formai elemek átvételéről van elsősorban szó – mint például Varga Imre Károlyi-emlékműve esetében – és a legkevésbé a mű szelleméről.

Az Utca már természetéből fakadóan is mindig igen nyitott mű volt: az építészeti elemek, a falak eredeti anyaga hungarocell (polisztirol), a szobrok többnyire gipszöntvények. Az építészeti – fal, ajtó és ablak – elemeket szabadon lehetett variálni, ugyanúgy, mint a tereket és a bennük elhelyezett szereplőket – portrékat és álló figurákat. Ilyenformán a mű Pécsre kerülése előtti két bemutatását még maga a művész formálta a kiállítótérhez (1974-es székesfehérvári és az 1975-ös luzerni). 1975-ben a külföldi kiállításon értelemszerűen az internacionálisan jobban ismert szereplők portréi nagyobb hangsúlyt kaptak. Az Utca második fehérvári bemutatására már a művész halála után került sor, az eredeti helyszínen, az eredetileg rögzített helyszínrajz nyomán, és az 1974-es munkát dokumentáló film is rendelkezésre állt („Terek”, BBS 1974–76. Fitz Péter, Gulyás János), így itt rekonstrukcióról volt szó. A kiállítás rendezője ugyanaz a Kovács Péter volt, aki 1974-ben is, neki csak a pusztulásnak indult egyes alkotórészek pótlásával és javításával voltak nehézségei. A Nemzeti Galéria-beli kiállítás már sokkal több problémát vetett fel. Ennek rendezője az a Csernitsky Mária volt, aki az 1975-ös luzerni kiállításon dolgozott Schaár mellett. Viszont itt

egy teljesen új térben – és kifejezetten rossz adottságúban (rendkívül alacsony belmagasság, szűk terem) – kellett felépítenie a kompozíciót. Már a művész nélkül kísérte meg a rekonstrukciót – vagy tán újraalkotást? –, ebben az esetben a luzerni változatot. Egy ilyen nyitott és variálható mű esetében, mint az Utca, ahol a falelemek, illetve a portré- és figuraszereplők szabadon mozgathatóak, mindig felmerül a kérdés, hogy meddig mehet el a rendező szabadsága, hol van az a pont, amikor még csak a helyszínhez való adaptálásról kell beszélnünk, és mikortól számít valami kompozicionális beavatkozásnak.

Még Schaár Erzsébet életében állandó kérdés volt az Utca anyaga. A hungarocell lényegi alkotóeleme volt a műnek, nemcsak technikai értelemben – súlyra könnyű, jól alakítható – hanem szellemileg is. Fizikailag ugyanis porlik, igencsak mulandó. És ez a beépített mulandóságérzet igen szorosan hozzátartozott a műhöz, szinte ez volt a lényege. És ez nemcsak a „mulandó műtárgy” '70-es évekbeli konceptuális fel fogásával csengett össze, de az Utca létrejöttének személyes oka is volt: a művész szülőházát, otthonát, utcáját Budafokon városrendezés következtében eldözerolták a 60-as évek végén, így bizonyos értelemben a mű a Leányka utca „pusztuló emlékműve” is. Másfelől nem volt kérdés, hogy ebben az anyagban maradványa maga a mű el fog pusztulni. Különböző kísérletek történtek a műgyantakivitelre, de valódi eredmény nélkül.

A nyolcvanas évek közepén az Utca Pécsre került, már igen rossz állapotban. Hosszas előkészületek után gipszlenyomatok készültek az alkotásról, végül is kielégítő eredménnyel. A gipsz is a mulandóság érzetét kelti, ugyanakkor valójában sokkalta

időállóbb a polisztirolnál. Végleges elhelyezésére Janáky István és Meditz László 1985-ös tervei szerint 1991-ben került sor egy önálló, kifejezetten az Utca számára konstruált épületben. A magyar szobrászat egy kiemelkedően fontos darabja megmenekült az enyészettől, és talán ez a döntő.

Ugyanakkor, mint már eddig is minden felállításnál, kérdések sorra merül fel, s mivel ez a végleges formája, minden eddiginél nagyobb súllyal. Rendkívül nagy dolognak, és a műhöz mérhető fontosságúnak tartható, hogy az Utca önálló, kifejezetten a bemutatására tervezett épületet kapott. Magát az épületet azonban több lényegi ponton elhibáztak tartom. És ezek a hibák nem csupán építészeti, hanem a mű (az Utca) lényegét is érintik. Az Utca eredetileg nem egy teatralis – díszletszerű – mű volt. Az épületbe való belépéskor már némi ravalozó érzése támad a látogatónak. Ezt erősíti Balla Demeter fotográfiája Schaár Erzsébetről – nota bene vagy 10 évvel korábbi, mint az Utca – éppen csak egy koszorú hiányzik. Jobbra három lépcsőfok vezet egy vakajtóhoz, benne húsz centire legbeve a földtől egy kóré – ez utóbbi Schaártól –, de az egész idegenkezűsége vall, ilyen műve a szobrásznak nem volt. Balra egy ablakon be lehet lesni az Utca mögé, az átlátás legalábbis zavaros. Még odébb hosszú, összeszőkülő folyosó vezet a semmibe. A zsákfolyosó mellett egy másik, viharlámpákkal díszített, ezen kell hosszan bandukolni, mintegy drámai felvezetés gyanánt, majd visszafordulva végre bejutottunk az Utcába. A felvezetés sok és felesleges.

Formailag a luzerni változat került felállításra, de itt is vannak eltérések. Például a három Marxból már csak egy maradt. A magyar szereplők egy része is

hiányzik: nyilvánvaló, hogy az adaptációs nehézségeknek technikai okai is lehettek: nem volt hozzáférhető minden mű.

A luzerni változatot csak fotóról ismerem, de a tér ott is tágasabbnak tűnik, mint ahogy Pécssett sikeredett. Rendkívül alacsony az épület, viszonylag keskeny is, a mennyezet feketére festett. Az egész Utca szinte szorong a számára rendelkezésre bocsátott térben, fullasztóan kevés a levegője. Sokkal inkább emlékeztet a tér a sikertelen Nemzeti Galéria-beli előadásra, ahol a kiállítótér lehetőségei nagyon előnytelenek voltak. Amint elindul a látogató az egyre szűkülő Utca falai között, egyre nyomasztóbb érzések vesznek rajta erőt. A világítás síri, és teljesen megoldatlan: középen

húzódik egy lámpasor, az ablakok mögötti portrék sem kaptak egyedi pontfényeket. Az utolsó harmadban aztán végleg baj történik: jobboldalt vége szakad a szobormű, és a bejárat csarnok hátsó fala folytatja az Utca vonalát. Miért? Hogy kerül be az environmentbe egy fehérre festett, vakolt fal?

De a legrosszabb még hátra van. Az Utca Fehérvárott és Luzernben is kifutott egy nyitott térbe – a két kiállításon más-más volt benne felállítva – de a térszervezés szempontjából nem volt különbség: a szűk utca után egy kitáruló, szabad, levegős, feloldó szakasz következett. A kifejezetten a műhöz tervezett épületben viszont a következők történnék: az utca tengelyének

végén álló két nőalak mögött keresztben, majd fejmagasságban a fal tetején koszorúgerenda húzódik, belezavarva és átvágva a látványt. Ugyanez a zárófal függőleges gerendákkal is tagolt! Miért? A tér jobboldalán az igen nagy méretű tükrös kirakat, benne az egymás ölében ülő két székkal („Kapcsolat”), mint látvány szinte élvezhetetlen, ugyanis a nyitott fedélszéklet rögzítő fémszerkezet egyszerűen belelóg a képbe.

A visszajutás az Utcán már keserves, a fehérvári térszervezés lehetővé tette, hogy a mögöttes terek is áttekinthetőek legyenek: a kint és bent állapot érzékelése alapvető része volt a műnek. Itt ez nem lehetséges, a falak szorosan zártak, a mögöttes átjárás nem lehet-

séges. Az Utca bejárat végén (kimenet) a zárófal semlegesen kellemes, a lőrésforma ablakokon a kertben álló Schaár szoborra láthatunk, majd feloldásként ugyanazon a szűk, viharlámpás folyosón, a ravatalozó-bejáraton át távozhatunk az épületből, amely kívülről magtárat formáz (esetleg tmk-műhely).

Mindent összevetve, az Utca megmenekült a virtuális pusztulástól, de ez csak azon az áron volt lehetséges, hogy a szelleme pusztult el. Mindez úgy hangzik, mint afféle vádirat a rendező és az építészek ellen. Nem pontosan erről van szó, egyet nem értéseimet a fentiekben már vázoltam. Az eredeti Utca bizonyos tekintetben maga is a pusztulásról szólt, fizikai és szellemi értelemben egyaránt. Mindez mindenféle dramatikusság nélkül történt Schaárnál, kikerülve bút és teatralitást. Emléket állítani az eltűnőnek, legyen az személy, tárgy, tér, eszme, idea, önmaga, s mindezt ugyancsak mulandó és menthetetlen anyagokból, megismételhetetlen formakapcsolatokból; mindez benne rejlett Schaár Erzsébet Utcájában. Pontosán ezektől, valamint a művész személyes jelenlététől volt a mű egyedi és megismételhetetlen. Ez többek között a szobor environment műfajából is következik: az autonóm szobor önértékén a kiállítás módja nem változtat lényegileg. Az environment esetében szüve-rén műalkotásról akkor lehet beszélni, ha az pontosan a művész szándékai szerint (sajátkezűleg vagy irányításával) jön létre. Ha az alkotó már nem él, a szituáció szinte megoldhatatlan, kivéve, ha nem az egykori térben történt pontos rekonstrukcióról van szó. Minden más esetben valaki más által történő újraalkotásról lehet csak beszélni, és ennek függvényében vitatkozni, hogy az idézés jól sikerült vagy sem. Véleményem szerint Pécssett az utóbbi történt.

Fitz Péter

5. Udvari (nyugati) homlokzat. Építész: Janáky István és Meditz László
6. Schaár Erzsébet Utca c. szoborkompozíciója Pécssett. Lugosi Lugo László felvétele

5. Courtyard (west) elevation. Architects: István Janáky and László Meditz
6. Erzsébet Schaár: Utca (Street) – composition of statues, raising up in Pécs. Architects: István Janáky and László Meditz.
Photo by László Lugo Lugosi

